

स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान (नागरी) अंतर्गत
राज्यातील सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य
संस्थांनी किमान “ओडीएफ+” दर्जा प्राप्त
करून घेण्यासाठी करावयाच्या उपाययोजना

महाराष्ट्र शासन
नगर विकास विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक : स्वमअ-२०१९/प्र.क्र.८१/नवि ३४

हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,

४ था मजला, मंत्रालय, मुंबई ४०००३२

दिनांक : १७ जून, २०१९

वाचा :

१. शासन निर्णय, नगर विकास विभाग, क्रमांक स्वमअ-२०१५/प्र.क्र.२३/नवि ३४ दिनांक १५.०५.२०१५
२. शासन निर्णय, नगर विकास विभाग, क्रमांक स्वमअ-२०१९/प्र.क्र.८२/नवि-३४, दिनांक २४.०५.२०१९

शासन परिपत्रक :

देशातील सर्व शहरांमधील नागरीकांना स्वच्छ पर्यावरण व चांगले आरोग्य मिळावे या करिता या शहरांना स्वच्छतेची आणि या शहरांमधील सर्व नागरीकांना शौचालयाची सुविधा उपलब्ध करून देवून हे ध्येय गाठण्यासाठी केंद्र शासन, दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१४ पासून राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्या १५० व्या जन्मदिनापर्यंत म्हणजे दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१९ पर्यंत “स्वच्छ भारत अभियान (नागरी)” संपूर्ण देशामध्ये राबवित आहे. केंद्र शासनाच्या “स्वच्छ भारत अभियान (नागरी)” च्या धर्तीवर संदर्भित क्रमांक (१) येथील दिनांक १५ मे, २०१५ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यामध्ये “स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान (नागरी)”ची अंमलबजावणी सुरु झाली आहे.

२. नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील ज्या कुटुंबांकडे शौचालयाची सुविधा उपलब्ध नाही आशा कुटुंबांना वैयक्तिक अथवा सामुदायिक शौचालयाची सुविधा उपलब्ध करून देवून शहरे “हागणदारी मुक्त” (ओडीएफ) करणे व घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ अंतर्गत शहरांमधील घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन करून शहरे “स्वच्छ” करणे या दोन प्रमुख बाबींचा स्वच्छ भारत अभियानामध्ये समावेश आहे.

३. स्वच्छ भारत अभियानाची अंमलबजावणी करून राज्याचा नागरी भाग दिनांक १ ऑक्टोबर, २०१७ रोजी हागणदारी मुक्त घोषित करण्यात आला असून, या शहरांच्या हागणदारी मुक्त दर्जामध्ये सातत्य राहावे व शहरांतील कुटुंबांना शौचालयाच्या चांगल्या सुविधा उपलब्ध व्हाव्यात या उद्देशाने आता संदर्भित क्रमांक २ येथील दिनांक २४.५.२०१९ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यातील सर्व शहरांना दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१९ पर्यंत किमान “ओडीएफ+” हा दर्जा प्राप्त करण्याचे उद्दिष्ट देण्यात आले आहे.

४. राज्य शासनाने ठरवून दिलेले उद्दिष्ट पूर्ण करणे ही सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांची जबाबदारी आहे. नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना हे उद्दिष्ट पूर्ण करता यावे यासाठी शासन खालील प्रमाणे मार्गदर्शक सूचना देत आहे:-

(१) प्रत्येक शहराने केंद्र शासनाच्या IHHL पोर्टलवर मंजूर केलेल्या सर्वच्या सर्व म्हणजे १०० % वैयक्तीक शौचालयांचे बांधकाम पूर्ण करून घेवून त्या वैयक्तीक शौचालयांचे पूर्णत्वाचे फोटो IHHL पोर्टलवर अपलोड करणे आवश्यक आहे. त्यानुसार, राज्यातील प्रत्येक शहरांनी कार्यवाही करून मंजूर व बांधकाम पूर्ण झालेली शौचालये यामधील फरक (Gap) ३० जून, २०१९ पर्यंत पूर्ण करण्यासाठी कृती आराखडा तयार करून या कृती आराखड्यानुसार त्याची अंमलबजावणी करावी.

(२) शहरे ODF, ODF+ व ODF++ करण्यासाठीच्या सुधारित मार्गदर्शक सूचना केंद्र शासनाच्या गृहनिर्माण व शहरी व्यवहार मंत्रालयाच्या दिनांक २० मे, २०१९ चे पत्र क्रमांक १५/५४/२०१७/SBM-१ अन्वये निर्गमित केल्या आहेत. (या मार्गदर्शक सूचनांची प्रत सुलभ संदर्भासाठी जोडपत्र-१ म्हणून सोबत जोडली आहे). या मार्गदर्शक सूचनांनुसार-

(अ) अनिवार्य (Mandatory) निर्देशकांनुसार शहरामधील सर्वच्या सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांमध्ये ठेवण्याच्या दृष्टिने आवश्यक कार्यवाही सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी करावी.

(ब) शहर ODF+ अथवा ODF++ करण्यासाठी संबंधित शहरात उपलब्ध असलेल्या एकूण सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांपैकी अनुक्रमे १०% अथवा २५% शौचालये सर्वोत्तम (Best) असणे आवश्यक आहे. यासाठी शहरांनी अशी सर्वोत्तम शौचालये निवडताना शक्यतो पैसे द्या व वापरा (Pay & Use) तत्वावरील किंवा ज्या सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांसाठी काळजी घेणारी व्यक्ती (Care Taker) नियुक्त केलेली असेल अशा शौचालयांची निवड करावी. ज्या शहरांमध्ये अशी शौचालये नाहीत तेथे शहरातील सर्वात चांगली सार्वजनिक शौचालये निवडावीत. अशा प्रकारे निवड केलेल्या सर्वोत्तम शौचालयांमध्ये केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आवश्यक (Essential) निर्देशक, इष्ट (Desirable) निर्देशक व महत्वाकांक्षी (Aspirational) निर्देशक या घटकांतर्गत नमूद केलेल्या बाबी उपलब्ध करून देण्यात याव्यात.

(क) अशा प्रकारे शहरातील सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांमध्ये केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार उपलब्ध करून द्यावयाच्या बाबी उपलब्ध करून दिल्यानंतर ही सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालये चांगल्या स्थितीत राहातील याची दक्षता घेण्यात यावी व या शौचालयांची नियमित तपासणी करण्याची जबाबदारी शहरातील सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांच्या संखेनुसार एक अथवा अधिक कर्मचाऱ्यांवर सोपविण्यात यावी. या कर्मचाऱ्यांनी शहरातील त्यांना नेमून दिलेल्या सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांना भेट देवून या शौचालयांची तपासणी करावी व सोबत जोडलेल्या जोडपत्र-२ ते ५ मधील नमून्यातील आपला तपासणी अहवाल संबंधित आयुक्त, महानगरपालिका तसेच मुख्याधिकारी, नगरपरिषद / नगरपंचायत यांना सादर करावा. सदर अहवालात, एकाद्या शौचालयामध्ये काही त्रुटी

दर्शविल्या असतील तर त्या त्रुटींची पूर्तता लगेच करून घेण्यात यावी. त्यानंतर या सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांमध्ये केंद्र शासनाच्या ODF+/++ च्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आवश्यक सुविधा उपलब्ध राहतील याची दक्षता घेण्याबाबत संबंधितांना सूचना देण्यात याव्यात.

(ड) यानंतर, महानगरपालिका क्षेत्रामधील व नगरपरिषद / नगरपंचायत क्षेत्रामधील सर्व सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांची तपासणी संबंधित महानगरपालिकेच्या संबंधित उपायुक्त यांनी तर नगरपरिषद / नगरपंचायत क्षेत्रामध्ये संबंधित मुख्याधिकारी यांनी करून या सर्व सामुदायीक / सार्वजनिक शौचालयांमध्ये केंद्र शासनाच्या ODF+/++ च्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार आवश्यक सुविधा संबंधित निर्देशकानुसार उपलब्ध करून दिल्या आहेत याची स्वतः खात्री करून त्याबाबतचे प्रमाणपत्र दिनांक ३० जुलै, २०१९ पर्यंत संबंधित विभागीय प्रादेशिक उप संचालक, नगरपरिषद प्रशासन शाखा व राज्य अभियान संचालनालय यांच्याकडे पाठविण्यात यावे.

(इ) आयुक्त, महानगरपालिका तसेच मुख्याधिकारी, नगरपरिषद / नगरपंचायत यांच्याकडून प्रमाणपत्र प्राप्त झाल्यावर संबंधित विभागातील उपसंचालक / सहायक संचालक, विभागीय तांत्रिक तज्ञ यांनी संबंधित शहरांना भेट देवून तपासणी करावी व त्याबाबतचा अहवाल राज्य अभियान संचालनालयास सादर करण्यात यावा.

(ई) राज्यातील सर्व शहरांनी वरील प्रमाणे कार्यवाही करून आपले शहर दिनांक ३० जुलै, २०१९ पर्यंत ODF+ च्या तपासणीसाठी तयार राहिल याची दक्षता घेण्यात यावी.

(३) शहर ODF+ अथवा ODF++ करण्यासाठी शहरातील सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालयांची स्थिती चांगली नसल्यास व ही सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालये दुरुस्त करून घेण्याची आवश्यकता असल्यास अशी सार्वजनिक / सामुदायीक शौचालये दुरुस्त करून घेण्यास व त्यासाठी येणारा खर्च १४ व्या वित्त आयोगामधील स्वच्छ भारत अभियानासाठी राखून ठेवलेल्या ५० % निधी मधून करण्यास एक विशेष बाब म्हणून मंजूरी देण्यात येत आहे.

५. संबंधित शहरास किमान ODF+ हा दर्जा मिळविण्यासाठी आयुक्त, महानगरपालिका तसेच मुख्याधिकारी, नगरपरिषद/ नगरपंचायत यांची राहिल. दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१९ पर्यंत जी शहरे किमान “ओडीएफ+” दर्जा प्राप्त करू शकणार नाहीत, त्या शहराचे आयुक्त, महानगरपालिका तसेच मुख्याधिकारी, नगरपरिषद / नगरपंचायत यांच्या वार्षिक गोपनीय अहवालात तसे प्रतिकूल शेरे नोंदविण्यात येतील.

६. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा सांकेतांक २०१९०६१७१७२२५१५३२५ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(अजित पालवे)

कार्यासन अधिकारी, महाराष्ट्र शासन

प्रति :

- १) मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- २) मा.राज्यमंत्री, नगर विकास यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- ३) महापौर, महानगरपालिका (सर्व)
- ४) नगराध्यक्ष, नगरपरिषदा / नगरपंचायती (सर्व)
- ५) मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
- ६) प्रधान सचिव (नवि-२) नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ७) विभागीय आयुक्त (सर्व)
- ८) आयुक्त, तथा संचालक, नगरपरिषद प्रशासन संचालनालय, वरली, मुंबई
- ९) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- १०) आयुक्त, सर्व महानगरपालिका
- ११) राज्य अभियान संचालक, स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान (नागरी) मुंबई
- १२) प्रादेशिक उप संचालक, नगरपालिका शाखा, विभागीय आयुक्त कार्यालय (सर्व)
- १३) जिल्हा प्रशासन अधिकारी, नगरपालिका शाखा, जिल्हाधिकारी कार्यालय (सर्व)
- १४) मुख्याधिकारी, नगरपरिषदा / नगरपंचायती (सर्व)
- १५) निवडनस्ती, नवि-३४, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई

File No.15/54/2017-SBM-1
Government of India
Ministry of Housing and Urban Affairs
(SBM-I Section)

Nirman Bhawan, New Delhi

Dated: 20th May 2019

To,

State Mission Director(s),
Swachh Bharat Mission (Urban) - All States and UTs

Subject: Amendments to ODF, ODF+ and ODF++ Protocols.

Sir/ Madam,

As part of its continuing efforts to encourage cities to improve the status of urban sanitation under the ambit of Swachh Bharat Mission (Urban), the Ministry of Housing and Urban Affairs (MoHUA) had released the ODF, ODF+ and ODF ++ protocols to adjudge the Urban Local Bodies(ULBs) on parameters of sustainable sanitation .I am directed to convey that certain amendments have been done to the existing protocols of ODF, ODF+ and ODF++ to ensure sustainability sanitation initiatives taken by the ULBs. The amendments done are attached as **Annexure 1 and Annexure 2** for necessary compliance by ULBs.

Encl: As above.

Yours faithfully,

(Ajit Kumar)

Under Secretary to the Govt. of India

Ph. No. 23062654

Copy for information to:

1. Principal Secretary, Urban Development Department- All States/Union Territories
2. Quality Council of India- for necessary information and action.

Annexure 1

Amendments to ODF, ODF+ and ODF++ protocols are as below:

1. ULBs who have been certified as ODF shall be eligible for inspection of higher certifications i.e. ODF+ or ODF++ only after the existing certificate has expired or is due to expire.
2. ULBs applying for ODF + or ODF ++ should have mandatorily achieved 100% target of IHHL, CTs and PTs.
3. All exemptions to ODF, ODF+ and ODF ++ protocols given during Swachh Survekshan 2019 vide DO letter dated 21st December 2018 stand withdrawn.
4. Cooling off period for re-assessment would be 30 days. Any ULB which is observed to be non-compliant to the ODF, ODF+ or ODF ++ protocol during assessment shall be eligible for re-assessment only after 30 days from the date of previous assessment. Further, if a ULB fails for the second time consecutively, it shall be eligible for reassessment only after 6 months from the date of second failure.
5. CT-PT Cleanliness Matrix (Annexure 2) released on 1st November 2018 shall be an integral part of the ODF+ and ODF ++ protocols.
6. ULBs applying for ODF (First time/ re-certification) need to ensure that CTs/PTs in the city fall under 'Clean' category as per CT-PT Cleanliness matrix.
7. Declaration of a ULB as ODF, ODF+ or ODF++ during model code of conduct (Council/State Legislative/ Lok Sabha elections) is not permissible. Alternate terminology such as "Compliance of XYZ protocol by ABC ULB "can be issued by the Administrative head of the ULB.
8. For ULBs which are due for ODF re-certification and are compliant to apply for ODF+ or ODF++ can directly apply for higher certification. Upon completion of the assessment, the ULB may be certified as ODF+ or ODF++ based on the compliance to the criteria as per protocol.
9. ULBs need to ensure that :
 - (a) ULBs should have ensured that each household has been provided with an Individual toilet or has access to community toilet.
 - (b) Adequate/minimum number of Community and Public Toilets are constructed as per guidelines of Central Public Health and Environmental Engineering Organisation (CPHEEO) and at the same time complying to the requirements mentioned in the respective protocols.
 - (c) **SMS/ any other ICT based feedback system:** For ULBs with population less than 50,000, ULBs may deploy manual feedback mechanism to ensure citizen feedback is being recorded and addressed. The ULB should have mapped all its public/community toilets on Google Maps.

(d) Incinerator facility available for disposal of used sanitary napkins for toilet having > 10 seats and also to the toilets adjacent to Women College and hostels and sanitary napkin vending machine:

- a. ULBs which are unable to install incinerator machines within the toilet premises, need to establish a robust mechanism for managing disposal of sanitary napkins in compliance with Bio-medical Waste Management Rules, 2016 for offsite disposal.
- b. The bins being used for disposal of sanitary napkins should be clearly demarcated for "Sanitary/ Bio-medical waste only".
- c. These bins should not be used for any purpose other than "SANITARY/ BIO-MEDICAL WASTE" strictly.
- d. In the absence of a vending machine for sanitary napkins, an alternative mechanism needs to be devised by the ULB to provide sanitary napkins.

(e) Available and regularly cleaned (covered) litter bins, with bins available with each toilet seat (to be checked only in female seats): Litter bins can be placed at a common location within the female toilet premises, provided the male and female sections are segregated in the overall toilets block structure.

(f) Sanitation Service Level Benchmarks needs to be notified by the ULB and suitable public notice may be issued for the same.

(g) ULBs shall be given a 48 hour window from the time of completion of assessment to raise any objections to the assessment. Post 48 hour, no claims for resolution/ correction of assessment shall be entertained. Any pending documents with reference to the protocol requirements may be submitted within this 48 hour window.

Annexure 2

Revised CT-PT cleanliness scoring matrix

MATRIX

Indicator	Unusable	Usable but dirty	Clean	Very Clean	Excellent	Additional / Aspirational
Mandatory	<60%	>60%	>70%	>80%	>90%	>95%
Essential			>60%	>70%	>80%	>90%
Desirable				>60%	>70%	>80%
Additional / Aspirational						>90%

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
MANDATORY SERVICE INDICATORS (MAXIMUM SCORE – 100)													
M1	All toilet seats and urinals clean and usable at all times	20	>75% seats are clean	20	50-75% seats are clean	15	25-50% seats are clean	10	<25% seats are clean	0		20%	
M2	Wash basin(s)/hand wash facility clean and usable at all times	5	100% clean	5	Partially clean	3	Not clean	1	Not available	0		6%	
M3	Availability of water	20	Water is available in all cubicles	20	Water is available in <50% cubicles	15	Water is available in/around the premises	10	Water is not available	0		20%	
M4	Adequate ventilation facility (vents, slanted glass slats and/or exhaust fan)	15	Exhaust Fan available	15	Slanted Glass available	10	Natural Ventilation	5	Ventilation not available	0		15%	

M5	Premises are well lit at all times, both within and	15	Yes (Functional light points available both)	15	Yes (Functional lights available inside the premises)	10	Yes (Functional light points)	5	No (No light points available)	0	15%	
----	---	----	--	----	---	----	-------------------------------	---	--------------------------------	---	-----	--

	outside, with each seat having its own light point, and all light points functional		outside the premises and within the toilet cubicles		outside the premises)							
M6	Functional bolting arrangements on all doors of all toilet seats (ladies toilets will be assessed separately)	10	>75% doors have functional bolting arrangements	10	50-75% doors have functional bolting arrangements	8	25-50% doors have functional bolting arrangements	5	<25% doors have functional bolting arrangements	0	9%	
M7	Untreated faecal sludge/ septage and sewage from the toilet is not discharged and/or dumped in drains, open areas or water bodies	15	Yes	15					No	0	15%	

ESSENTIAL SERVICE INDICATORS (MAXIMUM SCORE - 100)

E1	Toilet floor is dry and clean at all times	20	Very Clean	20	Clean	15	Partially clean	10	Not clean	0	22%	
E2	Mirrors, if available, are clean and polished	5	Very Clean	5	Clean	3	Partially clean	1	Not clean	0	12%	
E3	Available and regularly cleaned (covered) litter bins, with bins	12	>75% cubicles have litter bin and are regularly cleaned	12	50-75% cubicles have litter bin and are regularly cleaned	10	25-50% cubicles have litter bin and are regularly cleaned	5	<25% cubicles have litter bin and are	0	12%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
	available with each toilet seat (to be checked only in female seats)								regularly cleaned				
E4	Available soap / operational soap dispenser	9	Soap Dispenser available and functional with liquid soap / soap bar available	9	No dispenser, but hand-washing Soap Available	6	Detergent soap bar available, not suitable hand-washing soap	3	Soap not available	0		8%	
E5	Usable taps and fittings, with no leakage OR water tank in or outside the structure with water available in it at all times during opening hours	10	>75% cubicles have usable taps with no leakage	10	50-75% cubicles have usable taps with no leakage	8	25-50% cubicles have usable taps with no leakage	6	<25% cubicles have usable taps with no leakage	0		6%	
E6	Gender-segregated, separate entrances for males and females, if both facilities available in single block	12	Yes (separate entrances for males and females)	12					No	0		12%	
E7	Entrance/ accessibility (like ramp, stairs) to toilet block is barrier free.	12	Yes	12					No	0		8%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
	including those for specially abled persons												
E8	Premises are visible to passersby, with clear signage, and the area within 3 m from each direction of the structure is not encroached by unauthorized construction and vendors	11	Signage Available within every 100 m in each (min 5 signage)	11	Signage Available within every 300 m (min 3 signage)		Signage Available within every 500 m (min 1 signage)		No Signage Available	0		8%	
E9	Staff is provided with necessary supplies of consumables, cleaning equipment, protective gear and inventory, and there is no stock out for longer than 24 hours	9	Yes all 3 available	9	Yes 2 available	7	Yes 1 available	5	Not available	0		12%	
DESIRABLE SERVICE INDICATORS (MAXIMUM SCORE – 100)													
D1	Roster being maintained for regular cleaning and maintenance and a caretaker is on duty at all	25	Yes (Roster and Caretaker both available)	25	Yes - (Caretaker available but roster is not maintained)	15	Yes- (only roster/register available)	10	No (None available)	0		20%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
D2	times during open hours Public/Community Toilet is visible on Google Maps toilet locator as 'SBM Toilet'	25	Yes	25					No	0		20%	
D3	Name and contact details of the following are displayed prominently - Toilet identification number, name of ULB under whose jurisdiction toilet is covered, ward number and maintenance authority prominently displayed for each toilet block Supervisor, Sanitary Inspector, agency and area Sanitary Inspector(Contact number will be checked whether it is working or not)	20	Yes	20					No	0		20%	
D4	Complaint registration and	20	Yes	20					No	0		20%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
	redressal mechanism (Swachhata App/local app/ other ICT-based media such as whatsapp, Swachhata helpline 1969) is in place and is functional, with all complaints, maintenance issues or incidents resolved within 24 hours of registration/ manual register for capturing feedback in cities with less 50000 population												
D5	Air freshener (Odonil) applied	1	Yes	10					No	0		20%	
ADDITIONAL / ASPIRATIONAL SERVICE INDICATORS (MAXIMUM SCORE – 100)													
A1	Walls and floors are stain / graffiti free	1	Yes	15					No	0		15%	
A2	Low height toilets/Indian toilets for children	1	Yes	15					No	0		15%	
A3	Plants / shrubs in the vicinity of toilet complex Are well maintained/ Plant pots available	1	Yes	10					No	0		15%	
A4	Space earmarked for advertisement	1	Yes	10					No	0		10%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
	for revenue generation(Even if advertisement is not available marks will be awarded)												
A5	Hand dryer / paper napkin available/ Towels	10	Yes	10					No	0		10%	
A6	Ladies' toilets have vending machine for sanitary napkins	10	Sanitary napkin vending machine is available and functional	10	Sanitary napkin vending machine is available but not functional	5			Not available	0		10%	
A7	Incinerator facility available for disposal of used sanitary napkins for toilet having > 10 seats and also to the toilets adjacent to women college and hostels	10	Incinerator is available and functional	10	Incinerator is available but not functional	5			Not available	0		10%	
A8	Functional floodlights / halogen vapour lamps outside the toilet premises during the night, without any dark, shadowy areas	5	Yes	5					Not available	0		5%	

Toilet Cleanliness Protocol for Public and Community Toilets based on range of services available and level of cleanliness													
Sl No	Indicators (Range of Services)	Maximum Marks	Option 1	Marks	Option 2	Marks	Option 3	Marks	Option 4	Marks	Score received (A)	Weight (B)	Final score (A*B)
	in the vicinity of the toilet												
A9	SMS /any other ICT based feedback system (with number displayed on which SMS has to be sent)	10	Available	10					Not available	0		5%	
A10	Structural audit of toilet block done	5	Yes	5					No	0		5%	

IMPORTANT NOTE: Should any of the mandatory service indicators fall in the 'poor' category, the toilet will be categorized as "UNUSABLE" irrespective of its scores received in the other indicators.

जोडपत्र-२

प्रत्येक शौचालयासाठी (Toilet Block) स्वतंत्र तपासणी सूची वापरावी सर्वसाधारण माहिती

अ.क्र.	तपासणी करावयाच्या सार्वजनिक / सामुदायिक शौचालयांची माहिती	तपशील
१	वार्डचे नांव	
२	वार्ड क्रमांक	
३	सार्वजनिक किंवा सामुदायिक शौचालय	सार्वजनिक / सामुदायिक
४	सर्वोत्तम शौचालय म्हणून निवडलेले आहे काय?	होय / नाही
५	एकूण शौचकुपांची संख्या	
६	त्यापैकी- महिलांसाठी असलेल्या शौचकुपांची संख्या	
७	त्यापैकी- पुरुषांसाठी असलेल्या शौचकुपांची संख्या	
८	लहान मुले / मुली यांना वापरायोग्य असलेली शौचकुपे	
९	दिव्यांगांसाठी वापरायोग्य असलेली शौचकुपे	

अनिवार्य (Mandatory) निर्देशकांसाठी तपासणी सूची

	आवश्यक सेवा व निर्देशक	कमाल गुण	शौचालयाच्या सध्याच्या स्थितीनुसार प्राप्त होणारे गुण	अभिप्राय
M१	शौचालय सीट्स व मुत्रीघर स्वच्छ व वापरण्यायोग्य असावे.	२०		
M२	वॉश बेसिन स्वच्छ व वापरण्यायोग्य असावे.	५		
M३	पाण्याची उपलब्धता	२०		
M४	पुरेश्या वायुवीजनाची / हवा खेळती राहण्याची सुविधा (vents, तिरप्या काचा/ एक्झॉस्ट पंखे)	१५		
M५	पूर्ण परिसरात आत व बाहेर पुरेशी प्रकाशयोजना असावी. प्रत्येक शौचकुपामध्ये स्वतंत्र बल्बची सुविधा असावी व प्रत्येक दिवा चालू स्थितीत असावा.	१५		
M६	प्रत्येक शौचकुपाच्या दरवाज्याला आतून व बाहेरून कडीलावण्याची व्यवस्था असावी.	१०		
M७	प्रक्रिया न केलेला मैला थेट गटारीत, पाण्याच्या स्रोतात सोडलेला नसावा किंवा बाहेर पडत नसावा किंवा सेप्टिक टाकीच्या बाहेर येत नसावा.	१५		
	एकूण	१००		
तपासणी करणाऱ्या कर्मचार्याचे नांव व पदनाम				
तपासणी करणाऱ्या कर्मचार्याची सही				

जोडपत्र-३

सर्वोत्तम शौचालयासाठी (Best Toilet) तपासणीसूची

आवश्यक (Essential) निर्देशकांसाठी

	आवश्यक सेवा व निर्देशक	कमाल गुण	शौचालयाच्या सध्याच्या स्थितीनुसार प्राप्त होणारे गुण	अभिप्राय
E१	शौचालयाची फरसबंदी (फारश्या) स्वच्छ व कोरडी असावी.	२०		
E२	आरसे, असल्यास, स्वच्छ असावेत.	५		
E३	झाकण असणाऱ्या कचरापेट्या असाव्यात व त्या वेळेवर रिकाम्या केल्या जाव्यात. (महिला शौचालयासाठी प्रत्येक शौचकुपासाठी वेगळी कचरापेटी असावी.)	१२		
E४	साबण/लिक्वीड सोप ची बाटली	९		
E५	पाण्याचे न गळणारे नळ किंवा शौचालयाच्या आत किंवा बाहेरील बाजूस पाण्याची टाकी (पाण्याच्या उपलब्धतेसह)	१०		
E६	स्त्री-पुरुष निर्देशाकासहित स्वतंत्र प्रवेशद्वार	१२		
E७	प्रवेशद्वार हे अडथळाविरहित असावे. आवश्यक असल्यास पायऱ्या व रॅम्पची सुविधा असावी.	१२		
E८	शौचालयाचा परिसर स्पष्टपणे दर्शनीय असावा. त्यावर शौचालय स्पष्टपणे चिन्हांकीत केलेले असावे व शौचालयाच्या समोर दोन्ही बाजूस किमान ३ मीटर अंतरावर अतिक्रमण झालेले नसावे.	११		
E९	१. कर्मचारी उपस्थित असणे. २. उपस्थित कर्मचाऱ्यांना आवश्यक ती संरक्षक उपकरणे पुरविलेली असावीत व ३. ती कायम साठ्यात उपलब्ध असावीत.	९		
	एकूण	१००		
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याचे नांव व पदनाम				
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याची सही				

जोडपत्र-४

सर्वोत्तम शौचालयासाठी (Best Toilet) तपासणीसूची

इष्ट (Desirable) निर्देशकांसाठी

	आवश्यक सेवा व निर्देशक	कमाल गुण	शौचालयाच्या सध्याच्या स्थितीनुसार प्राप्त होणारे गुण	अभिप्राय
D१	स्वच्छतेच्या व देखभालीची नोंद असणारी नोंदवही असावी व एक किमान एक कर्मचारी शौचालय उघडे असण्याच्या वेळात पूर्णवेळ उपस्थित असावा.	२५		
D२	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालये गुगल मॅपवर लोकेट केलेली असावीत.	२५		
D३	पुढील गोष्टी दर्शविणारा फलक लावलेला असावा- शौचालय क्रमांक (गुगल टॉयलेट लोकटर), नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे नाव, वॉर्ड क्रमांकदेखभाल करणारी संस्था, शौचालय सुपरवायजर, स्वच्छता निरीक्षक (त्यांच्या मोबाईल क्रमांकासह)	२०		
D४	तक्रार नोंदणी व निवारण प्रणाली (स्वच्छता अप/स्थानिक अप/ ICT प्रणालीवर आधारित इतर व्यवस्था जसे की, whatsapp)	२०		
D५	Air freshener (Odonil)	१०		
	एकूण	१००		
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याचे नांव व पदनाम				
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याची सही				

जोडपत्र-५

सर्वोत्तम शौचालयासाठी (Best Toilet) तपासणीसूची

महत्वाकांक्षी (Aspirational) निर्देशकांसाठी

	अतिरिक्त / महत्वाकांक्षी सेवा निर्देशक	कमाल गुण	शौचालयाच्या सध्याच्या स्थितीनुसार प्राप्त होणारे गुण	अभिप्राय
A२	कमी उंचीचे/भारतीय पद्धतीचे शौचायालय (मुलांसाठी)	१५		
A३	शौचालय इमारत परिसरात वृक्षारोपण	१०		
A४	जाहिरातीसाठी जागा राखून ठेवलेली असावी.	१०		
A५	Hand dryer / पेपर नापकीन	१०		
A६	महिला शौचालयात सॅनिटरी नॅपकीन विक्री मशीन	१०		
A७	१० हून अधिक आसनांची व महिला महाविद्यालय /होस्टेल परिसरातील महिला शौचालयांमध्ये Incinerator facility	१०		
A८	शौचालय इमारती बाहेर प्रवेशद्वारासमोर फ्लडलाईट/मर्क्युरी व्हेपर लाइटची सुविधा	५		
A९	SMS किंवा ICT प्रणालीवर आधारित अभिप्राय नोंदणी व्यवस्था	१०		
A१०	शौचालय इमारतीचे स्ट्रक्चरल ऑडीट	५		
	एकूण	१००		
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याचे नांव व पदनाम				
तपासणी करणाऱ्या कर्मचाऱ्याची सही				